

УДК 811.112.2-42

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АСОЦІАТИВНОГО КОМПЛЕКСУ ОБРАЗІВ FAMILIE В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ЕТНОПРОСТОРИ

Осовська І. М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

В статті в контексті дослідження концепту FAMILIE розглядається мовна репрезентованість асоціативного комплексу образів, що формують його етноспецифічний стереотип.

Ключові слова: асоціація, асоціативний експеримент, концепт, етнопростір.

В статье в контексте исследования концепта FAMILIE рассматривается языковая репрезентированность ассоциативного комплекса образов, которые формируют его этноспецифический стереотип.

Ключевые слова: ассоциация, ассоциативный эксперимент, концепт, этнопростор.

Language representation of the associative complex images, which form its ethno-specific stereotype, is considered in the article in the context of the concept FAMILIE research.

Key words: association, the association experiment, concept.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Актуальність концептологічної проблематики в сучасних лінгвістичних дослідженнях спричинена усвідомленням того, що "функції мови як інструменту комунікації та як інструменту пізнання світу пов'язані нерозривно. Мова є за своїм призначенням когнітивно-комунікативною системою" [9, с. 51].

Оскільки "концепт – це скоріше посередник між словами і екстралінгвістичною діяльністю і значення слова не може прирівнюватися виключно до утворюваного ним концепту" [3, с. 90-92] та, з іншого боку, "концепт безпосередньо не виникає із значення слова, а є результатом об'єднання словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини [5], саме орієнтація на "досвід людини" із застосуванням методики експериментального психолінгвістичного аналізу на основі спрямованого асоціативного експерименту є одним із важливих сегментів аналізу прошаркової структури моделі концепту [8, с. 46-56]. Відповідно, стаття представляє результати дослідження асоціативного блоку концепту FAMILIE на тлі сучасного німецькомовного сімейного дискурсу як мовленнєвої практики етнокультурної спільноти. **Метою** дослідження визначаємо окреслення асоціативного комплексу образів зазначеного концепту, **об'єктом** – концепт FAMILIE, а **предметом** – засоби мовної репрезентації асоціативного комплексу асоціацій та стереотипів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що крім власне семної організації семантичної структури слова, що на рівні поняття представлено його відповідними ознаками, певна одиниця загальноновживаної мови має свій асоціативний ореол, розкрити який можна шляхом психолінгвістичних експериментів (вільного та спрямованого). Апелюючи до інтуїції учасників етнокультурного простору, вони допомагають віднайти психологічно релевантне, "життєве" значення слова, яке демонструє певне смислове довантаження лексичного значення.

Слово може активізувати будь-яку інтелектуальну або сенсорну інформацію, пов'язану із відповідною одиницею внутрішнього лексикону (іконічні образи конкретних подій, сцен,

предметів, відношень, що зберігаються в структурах епізодичної пам'яті; сценарії, прототипові уявлення предметів та їхніх ознак, що перебувають на вищому рівні абстрагування; фрейми з їхніми слотами, які виводяться за допомогою пропозицій, як одиниці семантичного рівня), оскільки слово викликає не ізольовану, обмежену реакцію, а певну систему зв'язків, що має вибірковий характер і утворює тло будь-якого пізнавального процесу [пор. 1]. Асоціативні зв'язки між словами не є випадковими, вони детерміновані всією пізнавальною діяльністю людини й залежать від того, які фрагменти концептуальної структури потрапляють у поле зору респондента [4, с. 162-164].

Методика спрямованого асоціативного експерименту дала змогу отримати реакції респондентів на запропоновані напрями асоціювання, встановлені компонентним аналізом ("обсяг / приналежність до сім'ї", "наявність офіційного оформлення стосунків", "тривалість співіснування", "підстави для створення сім'ї", "суспільний та соціальний статус сім'ї", "функції сім'ї", "необхідність народження дітей", "важливість генетичної спорідненості батьків та дітей", "покоління, що спільно мешкають", "джерело утримання сім'ї", "почуття та емоції, які викликає сім'я" [6]), від однієї до кількох реакцій.

Вибір спрямованого експерименту для дослідження асоціативного поля лексеми *Familie* обґрунтований тим, що розподіл за напрямками асоціювання включає значно більше реакцій, ніж їх виявляє вільний експеримент, який дає можливість виявити різні типи відношень між асоціаціями, що базуються як на позамовних, так і на внутрішніх зв'язках слів, а також глибше пізнати національну специфіку асоціювання [1, с. 14; 10, с. 12-13].

В експерименті взяли участь 400 респондентів, що за гендерними, віковими та демографічними параметрами рівномірно презентували всі можливі конфігурації. Загальний обсяг асоціативного поля становить 1432 реакції. Аналіз основних типів одержаних асоціацій, спираючись на розроблені в психолінгвістичних дослідженнях принципи класифікації типів асоціацій (див. огляд [11]), свідчить про наявність асоціацій:

1. семантичних: абстрактних (*Motivation, Grundgerüst, Wir-Gefühl, Verbundenheit, Verlässlichkeit, Gemeinsamkeit, Verständnis, Akzeptanz, Begleitung, Freiraum, Stärke, Zusammenhalt, Basis, Privatheit, Weisheit, Vertrauen, Ehrlichkeit, Treue, Ideenreichtum, Probleme, Sorgen, Kummer*); конкретних (*wir, Familienangehörige, Kinder, Enkelkinder, Alleinerzieher, auch ein Elternteil, Patchwork, Mamas Märchen, Kinderaugen, Familienalbum, Haushalt, Hausfrau, Familienhaus, Zuhause, unser Ort, Erlebnisse, Essenschlacht, Kinderlachen, Lebensgefährte, Wurzeln, Schizophrenie, Geschichte, daheim, nicht alleine, nur nicht langweilig, Trauungszeremonie, keine Ehe, ohne Kinder*); парадигматичних (*Mama, Papa und ich; ich und Hoa; mein Freund und ich; wir und unser Häuschen; Mama, Kind, Hund und Kaninchen; gross und klein; Eltern, Schwiegereltern, Geschwister, Schägerinnen und Schwager, Neffen, Nichten etc.; Zusammenhalt, Liebe und Vertrauen; Geborgenheit und Fürsorge und Zusammenhalt und ganz viel Liebe; lachen, weinen, sich balgen, sich vertragen, voneinander zu lernen, aufeinander achtgeben; unterschiedliche Interessen, Wünsche, Meinungen; Mut zu Vertrauen, Kraft zu Verzeihen, Sinn zu Verstehen*); синтагматичних (*alle Menschen, die zusammengehören; das Zusammenleben verschiedener Generationen; was mit dem Beruf vereinbar sein muss; meine immer unterstützenden Eltern; der gemeinsame Besitz; gemeinsames Budget; der kleine Frieden; Patchwork als Herausforderung und eine super-Schulung; gemeinsam durch dick und dünn; am schönsten beim Picknick im Grünen; die ersten Kritzeleien; seine Werte weitergeben*); предикативних (*lässt mich jeden Tag überraschen; ist immer da; sich gegenseitig den Rücken stärken; über Grenzen gehen; die Welt entdecken; richtig herzlich lachen; gemeinsam kuscheln unter einer Daunendecke; am Sonntag in alten Fotos schwelgen; gut gelaunt in den Tag starten; Kinder am Matschen und Experimentieren; Tage und Nächte am Krankenhausbett verbringen und hoffen; mit Eigenheiten, Stärken und Schwächen angenommen werden; immer kleine Schwester haben; viel diskutiert und gestritten; um seinen Nachwuchs kümmern; das geht niemand an; kein Standesamt nur Kirche; Kinder willkommen aber nicht unbedingt; ich darf seine Bankkarte haben*); хронотопних (*wenn kleine Kinder gross werden; wenn oben die Oma und unten die Tante*

wohnt; wo man auch mal nicht perfekt, sondern müde, traurig und ungekämmt sein darf; wenn nach streiten immer alles gut ist; wo ich herkomme und da wo ich hingehe; solange die Liebe da ist; solange er mich will); цитатних (*einer für alle und alle für einen; bis der Tod scheidet*); порівняльних (*wie eine grosse prallgefüllte Wundertüte; wie eine Schachtel Pralinen – man weiß nie, was man kriegt; je größer die Krise, desto mehr Zusammenhalt*); позасистемні (*Menge von Gerüchen, Tratsch und Klatsch*);

2. прагматичних (емоційно-оцінних): асоціації-оцінки (імплицитні, репрезентовані переважно атрибутивними синтагмами (позитивні – *kompletter Satz; die heile Welt; eine grosse Entdeckungsreise; Heimat, wo man sich niederlassen kann; wo jeder jeden zu schätzen weiss; wo man getragen wird; wo man sich gegenseitig stärkt; Anarchie mit Küssen; gelebte Liebe; Zeit zum Kuschneln; eine große Wundertüte; eine bunte Mischung; echtes Sinn; ein eingeschworenes Team; verklebte Küche; persönliches selbstgemachtes Glück; Weg zum Glück; Luft zum Atmen; alles nur nicht Standesamt*; негативні – *ewige Anstrengung; verrückte Welt; Scheißbande; die Seinen; Wäscheberge; ewiger Streit; ein Nichts*; енантіоцінні – *Wahnsinn mit Methode, immer dasselbe, nichts Neues*); експліцитні, виражені переважно якісними прикметниками (позитивні – *immer wieder neu und nie gleich; unglaublich; unkonventionell, unzertrennlich; lebenswert; lehrreich; lustig; faszinierend; schön; nie mehr alleine; situationselastisch*; негативні – *stressig; chancenlos; alltäglich, böse; wütend; ärgerlich; nervenaufreibend; schlafraubend, nervös*; енантіоцінні – *egal welche, Hauptsache deine*; експресивні – *das schönste Abenteuer der Welt; die schönste Zeit des Lebens; unbeschreiblich schön; die grösste Herausforderung und Verantwortung unseres Lebens; total verrückte Dinge; das anstrengendste, geduldigste, schönste, lustigste, nervenaufreibendste, liebevollste Abenteuer; nerven bis zur Belastungsgrenze; die beste Schule fürs Leben*); емотивні асоціації, виражені іменниковими номінаціями, атрибутивними словосполученнями, предикативними конструкціями (почуття – *Zusammengehörigkeitsgefühl, Wohlgefühl, Geborgenheit, Verantwortung, Traum, Liebe, Schutz, Highlight, Heimweh, Herzenswunsch, Genuss, Donner und Blitz und ganz ganz viel Regenbogen, den Bauch voller Schmetterlinge haben, das Salz im Essen, Sprungbrett für den Lebensweg, bis man die Nase voll davon hat*; емоційні стани – *Chaos und Zufriedenheit, gemeinsam auf den Wellen des Lebens reiten, will gar keine haben, brauche nicht, tragisch, gerade am Überlegen*); інші ментальні структури, репрезентовані на мовному рівні ускладненими словосполученнями (*Kinderzimmerfußböden freiräumen und sich dafür einen Bulldozer wünschen; durch Kinderaugen auch die kleinen Dinge des Lebens wieder in den Mittelpunkt zu rücken; aus der Vergangenheit der Generationen zu lernen, sich gemeinsam in der Gegenwart zu unterstützen und sich dann zusammen auf die Zukunft der Kinder und Enkel zu freuen; wenn Momente des Ärgers schnell Momenten unbeschreiblicher Freude weichen müssen; kein Porsche, keine Villa, kein Managergehalt steht nachts an unserem Bett und sagt : Mama und Papa ich hab Euch lieb*).

Вважаємо, що представлені результати психолінгвістичного експерименту демонструють амбівалентний, нещільний характер асоціативного поля лексеми *die Familie* в наївно-буденному уявленні носія німецької етнокультури. Сформоване воно взаємно інтегрованими ядрено-периферійно структурованими підсистемами, представленими різними асоціативними напрямками.

У реакціях на запропоновані напрями асоціювання прослідковується певна стереотипність, представлена найбільш частотними асоціаціями. Стереотипи розуміємо як усталені ментально-мовні структури, готові сталі образи в свідомості мовця, стійкі фіксовані структури свідомості, узагальнені культурно-національні уявлення про щось типове, впорядковані, детерміновані культурою "картини світу", фрагменти концептуальної картини світу [1, с. 210-218; 2, с. 176-180; 5, с. 108-112; 7, с. 247]. Зосередившись на стереотипах немовних, виокремлюємо найбільш адекватний для нашого дослідження стереотип-уявлення (що ним вважається фіксована ментальна картинка як результат відображення в свідомості особистості "типового" фрагмента реального світу, визначеного через набір асоціацій та мовних форм їх вираження [2, с. 176-

180]), а саме стереотип-образ як еталон сім'ї в уяві сучасного німця, намагаємось експлікувати його через набір основних напрямів асоціювання, який має слово-стимул *die Familie*. Найбільш частотні асоціації розподіляємо за напрямками стереотипізації, отримуючи :

1. Архетипно-прототиповий образ сім'ї. Результати експерименту засвідчують найбільшу представленість асоціативного напрямку "почуття, які викликає сім'я" (456 реакцій), що свідчить, очевидно, про пріоритетність фактору чуттєвої сімейної близькості, вираженого в таких мовних стереотипах: *kleine Welt, in der sich der Mensch wohl, geschützt, authentisch fühlt* (36 реакцій), *die sich auf der Verantwortung/ Liebe/ Treue/ Unterstützung basiert* (30 реакцій), *die nie gleich ist* (19 реакцій), *unbedingt mit Kindern* (12 реакцій), *nicht unbedingt offiziell* (10 реакцій) (менш частотні реакції не наводимо), які експлікують архетипно-прототиповий образ сім'ї. Відповідно, одним із найвиразніших стереотипних є метафоризовані образи родини як *Familienhaus, Familienalbum, Generationen unter einem Dach, Kinderlachen, Mamas Märchen* та ін.

2. Емоційний образ-стереотип. Наступним за кількістю реакцій є емоційний образ (236 реакцій). У мовній свідомості німців образ сім'ї здебільшого асоціюється із почуттями *Treue* (19 реакцій), *Liebe* (12 реакцій), *Ehrlichkeit* (10 реакцій), *Akzeptanz* (10 реакцій), *Vertrauen* (9 реакцій), втілюючи як позитивний, так і негативний потенціал (*keine Freiheit* (10 реакцій), *Stress* (8 реакцій), *Gebundenheit* (6 реакцій), *will keine haben* (5 реакцій), *Gott sei dank nur am Wochenende* (2 реакції).

3. Функціональний стереотип. Образ родини як власне стереотип мислення супроводжує його функціональний стереотип, об'єднаний тематичними асоціаціями "призначення та функції сім'ї" (118 реакцій). У мовній свідомості німців існує більш-менш усталений асоціативний зв'язок "основна функція сім'ї – *Unterstützung / Hilfe* (28 реакцій), *Kindererziehung* (19 реакцій), *Alleniseinsgegenstand* (12 реакцій), *Haushalt* (10 реакцій).

4. Соціально-оцінний стереотип. Асоціативне поле лексеми *Familie* засвідчує існування в мовній свідомості німців стереотипу "Familie gehört zum positiven Image der Persönlichkeit" (38 реакцій), вираженого через асоціати *die muss man haben* (10 реакцій), *leider keine* (5 реакцій), *Wohlstand* (6 реакцій), *Sprungbrett für den Lebensweg* (3 реакції), *wohlhabend* (3 реакції). Попри позитивну оцінку фіксуємо й нечастотні негативно-оцінні асоціації *heutzutage ist unwichtig / verliert von Bedeutung* (5 реакцій), *wichtig sind persönliche Eigenschaften* (4 реакції), *den anderen ist es egal, ob du die hast* (3 реакції).

5. Складовий стереотип. Стереотипним є й уявлення про склад сім'ї, яке, однак, демонструє наявність паралельно існуючих стереотипів (традиційного (67 реакцій) та альтернативного (23 реакції)), утілених у лексемах та словосполученнях: *wir und Kinder* (16 реакцій), *ich und mein Freund/ Lebensgefährtin* (7 реакцій), *das ganze Team* (3 реакції), *Mama, Papa und ich* (7 реакцій), *unser Patchwork* (3 реакції), *die Meinigen und die Seinigen* (2 реакції).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, зберігаючись у різних формах, знання про сім'ю, що їх частково розкриває асоціативний експеримент, організують складну когнітивну структуру, в якій поряд із епізодичними асоціатами співіснують і образи, представлені архетипом, прототипом та стереотипами – емоційно-оцінним та соціальним. Сім'я сприймається як група, заснована, насамперед, на чуттєвій близькості, що викликає, як правило, позитивні емоції, однак не позбавлена й негативних, існує як у традиційних, так і в альтернативних формах, має певне призначення та функції. Найменша кількість реакцій отримана на напрями асоціювання "наявність офіційного оформлення стосунків", "тривалість співіснування", "необхідність народження дітей" та "джерело утримання сім'ї", що свідчить, очевидно, про невизначеність респондента або найвищий ступінь приватності такої інформації. Перспективним у ракурсі досліджень представленого концепту вважаємо розгляд його метафоричної репрезентованості.

Література

1. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [монографія] / В. Л. Іващенко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
2. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия : [курс лекцій] / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
3. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуалізація / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов ; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1996. – С. 90–94.
4. Мартинек С. В. Концептуальна організація і семантична структура імен іменних виразів со значенням "водний об'єкт" в свідомості носителя російського мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 "Російський мови" / Мартинек Светлана Вадимовна. – Л., 1998. – 201 с.
5. Маслова В.А. Когнітивна лінгвістика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 266 с.
6. Осовська І. Зовнішня структура концепту Familіe як метаконцепту Familіenbeziehungen / І. Осовська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Германська філологія. – Чернівці : Рута. – 2012. – Вип. 630-631. – С. 253–263.
7. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 17–25.
8. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
9. Сусов И. П. Введение в языкознание : [учебник] / И. П. Сусов. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 379 с.
10. Терехова Д. І. Психолінгвістичні особливості сприйняття семантики соматичної лексики в українській та російській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Терехова Діана Іванівна. – К., 1997. – 18 с.
11. Ульянов Ю. Е. Лексическая семантика словесного стимула и структура ассоциативного поля (психолінгвістическое исследование фрагментов лексики на материалах "Латышско-русского ассоциативного словаря") : дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Ю. Е. Ульянов. – Минск, 1989. – 200 с.